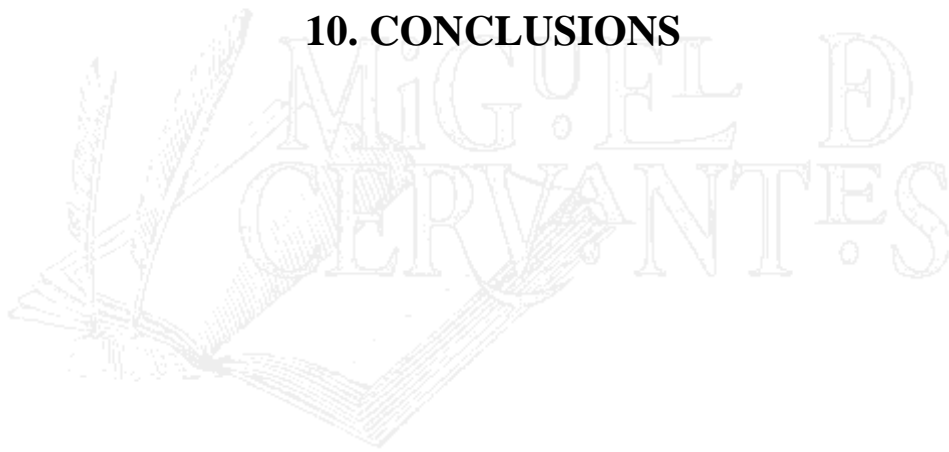

BIBLIOTECA VIRTUAL

10. CONCLUSIONS

Com dèiem a la introducció, en els darrers anys el panorama dels estudis de la desamortització ha canviat. Ara cal situar la desamortització en el procés de canvi de l'Antic Règim a la societat liberal. Aquest procés necessitarà tot el segle XIX per consolidar-se. De tota manera, som prou conscients que la desamortització és solament una peça en aquest canvi esmentat. Cal tenir en compte altres mesures, com la desvinculació o la dissolució del règim senyorial. Tot plegat serà molt important a l'hora de configurar l'agricultura contemporània. Pel que fa a la desamortització a Lleida, a nosaltres ens ha interessat l'estudi de les terres transferides (grandària, qualitat, tipus de propietat, preu,...) i la seva posterior destinació en mans de compradors pertanyents a grups socials diversos. Ara bé, a mesura que ens endinsàvem en la qüestió observàvem que no tots els béns subhastats eren del mateix tipus ni mereixien el mateix tracte estadístic i cartogràfic. A grans trets, calia presentar tots els béns subhastats i reseguir-los fins al moment del remat. Tot i això, amb els resultats a les mans, ens afegim a l'opinió de Richard Herr i de Josep Fontana, segons els quals la venda d'aquestes terres desamortitzades difícilment podia canviar l'estructura agrària de qualsevol indret, en aquest cas de la província de Lleida on es posaven a la venda 42.856 jornals de terra.

De fet, si abans d'esbrinar el que en diríem la part pràctica de la legislació de Mendizàbal, estudiem el tipus de solució proposada. Veurem que anteriorment ja s'havien dut a terme altres desamortitzacions. Amb Manuel Godoy, amb José Bonaparte ja s'havien venut terres, amb el Trienni Liberal també, però sempre hi havia l'angoixa de què podia passar amb aquells béns adquirits. Mendizàbal va assegurar aquells béns als seus compradors, els hi va assegurar la propietat. Paraula màgica per al nou ordre burgès. Aquest ordre burgès es consolidarà amb el pacte amb la noblesa. No oblidem que després del decret de 1837 que abolia els senyorius, la calma fou l'element més notable. Això per una banda, i per l'altra, el fet que també sabrà simpatitzar amb els que volien sintonitzar amb el nou ordre emergent (petits propietaris locals). Però ja veurem aquest cas amb més detall. Potser de moment més que afavorir la productivitat de la terra, més aviat es tractava de tenir-ne molta.

Si Mendizàbal posa a la venda les propietats del clergat és precisament per la seva idea de no atacar la propietat privada. A més si aquests béns es posaven a la venda en subhasta pública, en teoria tothom hi podia acudir. Així va contactar amb el rics, però que no eren prou rics perquè no tenien béns, sinó diners. Amb tot va aconseguir reunir gent fidel a la seva causa liberal. Ara bé, si a més pretenia dur a terme una reforma agrària el cas ja és bastant més difícil. A partir d'aquest moment és quan gaudirien els seus detractors. Però Mendizàbal tenia la idea molt clara, si la venda de terres li servia per a pagar despeses de guerra, redimir el deute públic, i a més, per atreure gent al seu partit, el cas estava guanyat. La relació deute públic-desamortització és força correcta. Pensem que es tracta d'una mesura liberal duta a terme en condicions extraordinàries.

Atesa la urgència de cada un dels problemes que es trobà Mendizàbal, ningú no dubtava que la desamortització era l'única solució viable, ni tan sols Flórez Estrada. Flórez en el seu article a "*El Español*" exposa que la desamortització no solament és necessària, sinó que és urgent. Però si es tracta d'amortitzar el deute públic la solució seria repartir la terra en emfiteusi entre els pagesos i amb els diners dels arrendaments pagar els creditors, en lloc de pagar-los en diners de vendes. Flórez Estrada defensava la implantació de l'emfiteusi a les explotacions privades, així l'Estat repartiria els béns nacionals entre els pagesos amb les mateixes condicions. L'emfiteusi moderna presentada per Flórez era una via reformista, davant l'alternativa històrica entre revolució pagesa i model prussià. La revolució pagesa produïa a Flórez cert respecte: temia els excessos, els costos socials i les conseqüències

imprevisibles.

Per a Flórez l'objectiu prioritari de la reforma agrària era la formació de capital com a condició del progrés econòmic general i l'obtenció d'un nivell d'ocupació i de distribució de la terra compatibles amb la supervivència i consolidació del model polític progressista.

Mendizàbal amb la seva "desamortització" proposava un nou concepte de propietat. En canvi, Flórez seguia amb el concepte antic. Amb Flórez, doncs, la revolució liberal (entesa com el gran canvi històric que significa el trànsit d'una vella societat a una altra de nova) no s'hagués dut a terme. A més l'emfiteusi significava la forma més típica de la propietat feudal, i, per tant, la més antagònica al règim de propietat burgès basat en la lliure contractació de la força de treball. De tota manera l'emfiteusi troba una via de subsistència i de convivència amb el capitalisme. I és que en aquest moment l'opció era: o es fa la revolució amb els pagesos sense capital o es fa per a la burgesia amb capital. La decisió era força clara, la llei del dia 26 d'agost de 1837 sancionava la pervivència de l'emfiteusi, però es reconsiderava el cens, que ara seria tractat com un contracte. Poc a poc es va imposant el pagament de la renda en metàl·lic que substitueix la renda en espècies. De fet, l'accés de l'emfiteuta a la propietat, quan es va poder dur a terme, va ser com a conseqüència de la lluita, de la resistència pagesa. Fins aleshores la redempció fou contemplada com una qüestió marginal.

El que ens ha d'interessar de la desamortització com a realitat jurídica, no és solament el fet de posar en circulació allò que encara resta amortitzat, sinó el fet de voler garantir la consolidació d'un nou tipus de propietat: la capitalista. La revolució liberal es proposa, principalment, eliminar les diferents formes de propietat imperfecta de la terra per a convertir-la en propietat total. En l'aspecte econòmic reclama l'abolició de les formes tradicionals de les relacions socials, amb la garantia de la inviolabilitat de la propietat privada, transformant-la per tal que sigui lliure, és a dir, comercialitzable (ni vinculada ni amortitzada). Així es consolidarà la nova propietat. Ara bé cal saber com sintonitzarà amb els possibles receptors d'aquests béns.

Sortosament les aportacions dels diferents estudiosos de l'agricultura lleidatana en el decurs del segle XVIII i principis del XIX, ens han estat força útils a l'hora de configurar el món agrari d'aquests moments previs a la desamortització. L'observació del sistema d'explotació i de producció ens ha donat com a resultat la distribució de la província en quatre zones diferents: la part muntanyenca, les comarques de la plana, la Segarra i el Solsonès. La part muntanyenca es caracteritza per la poca quantitat de terra conreable i per la presència de la propietat comunal, predomina l'establiment de les boïgues, dels emprius i de les solanes, que sempre premien l'hereu davant el cabaler. A la plana i a la Segarra la microparcel·lació és un fet molt clar a mesura que avançava el segle XIX; fins i tot, com hem vist al cadastre de Portell, a la Segarra costava tenir una parcel·la mitjana o gran, sovint en calia reunir unes quantes de petites. El sistema d'explotació típic a les comarques de la plana és l'establiment, la parceria (amb la seva variant, les *licències de cultiu*) i l'arrendament en metàl·lic documentat en algunes terres del clergat. Lluny d'aquests mons quedava el Solsonès que per les seves característiques podria ser inclòs a la Catalunya dels masos, amb els contractes de conreu característics d'aquest sistema, però amb una presència ja important d'arrendaments en metàl·lic i parceries.

De tota manera, a mesura que avancem el segle XIX els contractes de conreu tindran característiques noves. Ningú no vol perdre's la seva participació en la millora dels rendiments, en l'increment del preu de la terra, ni en la creixent demanda de terra. El preu de la terra desamortitzada anava relacionat amb la qualitat i la grandària. No obstant això, la terra subhastada a Lleida no era pas a l'abast de tothom, era cara. Quedava palès l'interès de la burgesia a participar en l'explotació de la terra. A més, amb l'augment dels contractes

d'arrendament en metàl·lic el pagès es veia obligat a pagar en diners, per tant, havia d'anar al mercat. El lloguer es revisava finalitzat el contracte. Així el propietari controlava i participava en la propietat de la terra i en la comercialització de la producció.

La descripció del règim agrari existent a Lleida en aquests anys recorda molt el model tan criticat de Chaiànov, segons el qual aquest tipus de comunitat pagesa és present a la crisi de l'Antic Règim i en el procés revolucionari burgès.

D'altra banda, la lenta proletarització del petit pagès, la conversió progressiva en arrendatari, afegit a l'interès dels grups urbans per les terres de qualitat, és un pas previ i paral·lel al desenvolupament de l'agricultura capitalista (fet comprovat a la província de Lleida). Poc a poc aquest tipus d'agricultura capitalista deixarà sentir els seus problemes derivats principalment del pes excessiu de la renda agrària sobre el capital productiu.

A tot això hem d'afegir l'extraordinària complexitat dels grups socials. A part de tot el ventall de propietaris amb més o menys terra, els artesans, les professions liberals i els comerciants, hom pot trobar una figura curiosa: la del "*negociant*". Es tracta d'un personatge que compta amb diferents ingressos, com podrien ser el cobrament de drets de pontatge, subministre de carns,... o bé el préstec hipotecari. És a dir, que no té béns immobles, però que viu del recull de tota una colla de rendes. Davant la desamortització pot comportar-se de dues maneres: o bé comprar com Agelet, Morlius, Quer,..., o bé no comprar gairebé res, com Bragós, Caba, Mas, Sampere,... D'altra banda, cal esmentar l'absència de les llistes de beneficiaris dels sectors més depauperats de la societat. Aquí podríem trobar un conglomerat confús de pagesos empobrits i artesans proletaritzats que no podien participar en la venda de béns desamortitzats. Precisament el carlisme català actiu es forneix d'aquest grup. Aquests grups (de vegades atïats pels eclesiàstics) es revoltaren contra la reforma liberal burgesa; s'alçaren en armes més per la destrucció i l'ofegament del seu model de vida, que no pas per la defensa d'un rei.

Fet i fet, però, se segueixen mantenint romanalles de l'antic règim (com el cobrament dels censos dels laics). Però, és clar, no voldrem pretendre que la revolució liberal dissolgués tots els components de l'antic règim! Ben al contrari, aprofità els més escaients. La desamortització com qualsevol altra mesura de la revolució burgesa tenia un sentit clar de classe.

.- BÉNS DESAMORTITZATS.

Amb cert retard respecte a la resta d'Espanya, el més de juny de 1838 es posaven a la venda els béns de la desamortització de Mendizàbal a Lleida. Les vendes durarien fins al 1849 malgrat algunes subhastes celebrades durant el 1850. Tanmateix nosaltres varem fixar el termini de finalització el 1851, quan se signava el Concordat amb la Santa Seu i per tant ja tota intenció de venda expirava.

L'Església perdia en aquesta província 3.143 finques de les quals 1.143 eren finques rústiques adquirides pels diferents compradors i 276 finques urbanes. La resta es distribueix de la forma següent: de 525 finques solament es venia el domini directe, de 849 l'arrendament en metàl·lic, de 54 algun dret senyorial i 296 quedaven per vendre. Tot plegat a Lleida es desamortitzaren 42.856 jornals de terra, taxats en 24.074.053 rals i rematats en 39.224.120 rals. Si a més hi afegim els guanys de tots els altres conceptes esmentats, Hisenda ingressava 63.036.529 rals (no podem oblidar els diners moguts pels censals, la seva taxació arribava a 23.812.409 rs). Si ho comparem amb altres províncies la quantitat de terra desamortitzada és reduïda, es tracta de 17.142,4 ha. mentre que a Valladolid la xifra voltava les 59.000 ha., a Càceres les 90.000 ha. o a Sevilla les 70.000 ha. D'altra banda hom pot trobar províncies similars, per exemple Tarragona, Mallorca, Múrcia, Navarra, Sòria i les illes Canàries.

.-FINQUES RÚSTIQUES.

Tot i això els ordes religiosos acaparaven una quantitat important de béns rústics i urbans. A la província de Lleida no hi havia cap casa de religiosos important, com podien ser aleshores els monestirs de Montserrat o de Poblet. A Lleida es comptaven aleshores 57 cases de religiosos regulars, de les quals 51 foren exclaustres i venudes les seves propietats, 3 eren religiosos de la caritat (a Cervera, Balaguer i Solsona) i 3 d'escoles pies (Oliana, Balaguer i Solsona). En aquests sis últims casos l'orde es mantingué claustrada. Malgrat que les cases de religiosos més riques siguin les forànies no podem menystenir les 51 cases de regulars exclaustres. L'orde més ric era el dels dominics, després dels cistercencs i cartoixans, que de fet eren foranis. Però les tres cases ja reuneixen el 26,30% de les finques venudes de tot el clergat i el 44,85% de les venudes al clergat regular. Entre els ordes rics se situaven també els benets amb 84 finques que reuneixen 4.139 jornals. Els quatre ordes religiosos esmentats fins ara: cartoixans, cistercencs, benets i dominics ja sumen 21.409 jornals o el 75,48% de la terra venuda del clergat regular. Aquestes quatre cases no solament reuneixen més terres sinó que a més es tracta d'hisendes, heretats, masos, peces de grandària important i de qualitat variada.

En canvi el clergat secular posseïa terres de qualitat i grandària inferior, però precisament per això podien tenir un altre tipus de beneficiari, a més, s'acollien a les noves condicions de les lleis d'Espartero. No podem tractar el clergat secular en un bloc monolític. Hem de distingir-hi dos grups:

-curats, beneficis, rectories,...amb poques terres i de poca qualitat, per bé que també hi ha excepcions. Per exemple els curats de Peramola, Tarròs i Vilagrassa recullen el 69,57% de la terra desamortitzada a tots els curats. Però pensem que la riquesa d'aquestes comunitats eclesiàstiques raïa en els censals.

-capítols de les catedrals i l'orde de Sant Joan de Jerusalem, ambdós força més rics que els anteriors, amb hisendes i heretats sovint de grans dimensions. El capítol catedralici més ric era el de Lleida, però de les 279 finques subhastades solament se'n rematà 22.

.-Censos Emfitèutics.

Dels 525 censos subhastats solament se'n vendran 145 i 4 persones accedeixen a la redempció, que suposaria a l'Estat l'ingrés de 20.611 rals, mentre que per la venda n'ingressava 2.601.919 rals. On la xifra de vendes és més important és a la Segarra (de 155 subhastats es vendran 54) i a la Noguera (de 59 es vendran 46).

Pel que fa a les poblacions amb més censos subhastats predomina Vinaixa amb 62, Biosca amb 37, Solsona amb 32 i Tèrmens amb 19.

La desamortització de censos afectà 70 cases, però un 69% comptava amb menys de 5 censos. Part de les cases censalistes (87,14%) disposaven de censos capitalitzats per sota els 30.000 rals, mentre que la resta arribaren a xifres prou elevades.

.-Drets senyorials.

A banda dels censos subhastaren els següents drets senyorials: l'onzè, el setzè, el terratge, el sisè, el lluisme i l'herbatge.

.-Arrendaments.

Es desamortitzaren i se subhastaren els arrendaments del clergat secular (curats, rectories i beneficis, bàsicament) i del clergat regular, els d'alguns ordes religiosos, com els trinitaris de Bellvís i de Lleida, els dels carmelites descalços de Balaguer, els dels franciscans

de Balaguer i Lleida, els dels benets de Gerri de la Sal i els de la cartoixa de Scala Dei.

Si ens fixem en el preu mitjà dels arrendaments pot oscil·lar entre els 30-50 rals/jornal en una terra campa de secà i els 90-200 rals/jornal en una terra de regadiu, però si és horta i de primera qualitat, la xifra pot elevar-se a 720 rals/jornals com l'hort dels carmelites descalços de Balaguer.

.-Censals.

El censalista lleidatà no tenia massa oportunitats d'esmerçar els seus diners i alhora controlar-los. Si, a més a més, exigia certa seguretat i una renda permanent, realment el ventall de possibilitats era reduït. Pràcticament la terra i totes les formes de crèdit que ella permetia eren l'única inversió. Però en qualsevol cas cal recordar que ser censatari no volia dir ser pobre. De fet, tothom es trobava entrampat en la complexa xarxa censalista. Les raons que podien dur a la creació d'un censal són diverses, tanmateix depenen també del grup social que el demanava: per invertir en activitats comercials i industrials, per pagar deutes i sortir de dificultats esporàdiques (dots, enterraments,...), solucionar deutes anteriors, o bé transformar els deutes en censals.

A la província de Lleida es posaren a la venda 10.821 censals pertanyents a 285 cases censalistes, però solament se'n vengué 721, adquirits per 23 compradors, dels quals 11 redimien el seu censal i alhora en compraven altres. La resta els cobraria l'Estat esdevingut ara censalista. Els censalistes més importants eren el clergat secular amb 6.060 censals i després el clergat regular amb 4.761. No obstant això les grans cases censalistes, que prestaven xifres més elevades, eren les del clergat regular. Naturalment els censataris d'un i altre clergat pertanyien a grups socials diferents, el grup social més alt manllevava el crèdit al clergat regular, i el sector menys enriquit al clergat secular, habitualment.

Si ens fixem en la distribució geogràfica del capital prestat, Lleida és la ciutat més important seguida de la Seu d'Urgell i Balaguer. D'altra banda si hi afegim la variable capital/censals, els més cars són deguts a Lleida, a Cervera i a la Seu d'Urgell. Cal fer especial esment al món hipotecari cerverí, pocs censals prestats per poques cases i cars.

.-Cotització.

La xifra mitjana de cotitzacions a Lleida és de 179% per les finques rústiques i 164% per les urbanes, la més baixa de Catalunya, però si ho ponderem amb la qualitat de les terres oferides en subhasta el resultat és certament satisfactori.

Els anys de més animació al mercat de les subhastes foren els anys compresos entre el 1842 i el 1844 quan més finques es taxaren, i el 1842-3 quan més finques es remataren. Pel 1842 el 55,61% de les finques i el 43,86% de les terres ja estaven en mans de nous propietaris, a més Hisenda ja havia ingressat el 75,08% dels diners bestrets.

Pel que fa a la distribució comarcal d'aquestes terres predominen les terres garriguenques, el número de finques segarrenques i la cotització més elevada és la de l'Alt Urgell.

.-FINQUES URBANES.

A la província de Lleida es desamortitzaren 40 convents, 18 molins de farina (de 4 molins de farina se subhastava solament l'arrendament), 14 d'oli, 10 forns (5 eren establerts) i la resta fins arribar a 276 finques urbanes desamortitzades eren cases. La situació de les cases és variada, malgrat el predomini de les 92 cases situades a la ciutat de Lleida en els diferents barris, les 17 de Castellldans, les 18 de la Seu d'Urgell, les 8 de Juneda i la resta es distribueixen entre 60 poblacions diferents.

Predominen les finques del clergat regular, per bé que quatre ordes recullen una part important de les peces subhastades i dels diners esmerçats en la compra de sengles finques. Del clergat regular es recolliren 181 finques, taxades en 4.482.306 rals, rematades en 7.574.237 rals i la seva cotització arriba al 169%. D'altra banda el clergat secular prescindia de 95 finques, taxades en 998.705 rals, rematades en 1.465.633 rals i cotitzades al 147%.

Si la distribució de la terra era bastant desequilibrada, en l'exemple de les finques urbanes passa el mateix, atès que una sèrie de finques solament podien ser adquirides per un determinat tipus de comprador: convents, molins, forns,...Entre els clients que reuneixen més finques urbanes trobem Pau Figuerola que compra 16 cases; Albert Camps, 14 i Francesc Benet, 7. Cal comentar fets curiosos com el d'Ignasi Girona que reuneix 6 molins o Cándido Jordana que compra 2 convents a Cervera i serveix d'intermediari per rematar-ne uns quants més. És interessant no oblidar la rapidesa amb què es remataven les finques urbanes.

.- ELS BENEFICIARIS.

Es tracta d'un dels apartats més interessants en els treballs de desamortització. Habitualment sempre s'analitza el veïnatge, el grup social del comprador, el nombre d'adquisicions, la forma de pagament i si pertany a grups socials rurals o urbans, però poques vegades s'aprofundeix massa en el paper que juguen aquests personatges dins el seu medi social. De vegades un beneficiari pot comprar ben poca cosa, i en canvi, resultar-ne enormement afavorit de la desamortització. Nosaltres en el capítol dedicat als beneficiaris hem tingut en compte aquesta variable.

Generalment s'admet que la burgesia és la gran beneficiària del procés desamortitzador, i de fet si fem una lectura ràpida ho és. Amb tot, compraren béns subhastats 296 persones o societats.

Però abans ens agrada destacar una figura que sense comprar res també es beneficia de la desamortització; és el cas de *l'intermediari*. Al voltant de les subhastes es teixia una complexa xarxa d'amistats personals, parentius, societats que remataven terres d'altri. `Adhuc de vegades aquests intermediaris s'intercanviaven el paper. Hem comptat 33 intermediaris, dels quals 17 compren béns i 18 no. Així s'adquireixen el 20,62% de les finques, que suposen el 52,47% de la terra comprada i el 55,46% dels diners bestrets en l'operació esmentada.

Uns altres oblidats però alhora també beneficiats són els que poden redimir el cens i així fer-se amb el domini total. És el que farà Antoni Minguell de Barbens, Josep Solé d'Arbeca, Vicenç Morell de Balaguer o l'hereu Marlet, Lluís Fàbregas de Barcelona. O bé recuperar el patrimoni familiar que formava part d'algun beneficiat, com els germans Sala de Ponts.

Entre els hisendats rurals deuria tenir èxit el fet de poder acudir al remat pel cobrament dels drets senyorials, com l'onzè, el sisè, l'herbatge o el lluïsmo. No hi manquen noms com Joan Puig i Coll de Talladell, Marià Agelet de Lleida o Jaume Ceriola de Barcelona.

Més lluny de les possibilitats de molts quedava la redempció del censal anunciat a l'1,5%, solament hi assistiren Joan Mestres, Ignasi Batiller, Tomassa Marlet tots de Lleida i Domènec Escolà de Torres de Segre.

Pel que fa als compradors de terra hem de recordar la màxima següent: *part de la terra és comprada pels barcelonins i part de les finques pels lleidatans (de la ciutat de Lleida)*.

Aquest pagesos beneficiaris de la desamortització són residents a la ciutat de Lleida, fet habitual aleshores.

Solament el 31,66% de les finques foren rematades per compradors residents a la

població on es ven la finca. Es tracta de petits compradors que pagaran el 18,79% dels diners moguts en la compra de terres. Els compradors barcelonins adquireixen el 21,73% de les finques, el 52,26% de la terra i aporten el 38,71% dels diners. Es tracta de terra bastant econòmica dedicada a prats de secà per a la ramaderia.

La burgesia és sens dubte, la classe social interessada a accedir a la propietat. Representa el 32,08% dels compradors, adquireix el 44,96% de les finques i paga el 72,56% dels diners. Els propietaris (entre els quals hem afegit els que apareixen als protocols notarials com a *hisendat*, *pagès* o *propietari*, de vegades de forma aleatòria) representen el 61,82%, compren el 47,89% de les finques i hi esmercen el 20,17% dels diners. Segons aquestes xifres hom pot dir que el mateix percentatge de finques han recollit els grups propietaris i els burgesos, ara bé, aquests darrers hi aportaren una xifra molt més important de diners, de fet es quedaven les finques millors i sobretot part de la terra. No oblidem les xifres següents: el 3,04% dels compradors aclaparen el 20,12% de les finques i el 74,18% de les terres, pagant el 38,71% dels diners bestrets. Podem seguir amb aquesta mena de xifres desorbitades: 7 persones gasten més d'1 milió de rals de billó -cada una- en tota l'operació, es tracta d'Ignasi Girona, Lluís Vandenbossche, Francesc Murlans, Jaume Mestres, Pau Figuerola, Jaume Torrents i Garpar Remisa. En canvi, si ens fixem en les xifres de diners gastades per compradors foranis i els de la província de Lleida el resultat és el mateix, gairebé, la qual cosa confirma la idea que els lleidatans compraren terres bones i cares i els foranis, moltes i barates.

El fet que els beneficiaris fossin els burgesos i els propietaris, i que tard o d'hora un grup forneix de gent a l'altre (sovint alguns comerciants acaben identificant-se com a hisendats), ens està mostrant una aliança entre la classe agrària benestant i la burgesia industrial o comercial. S'estava gestant el procés d'inserció agrícola en l'òrbita de l'economia de mercat. Una de les idees més clares de la burgesia fou eixamplar el seu patrimoni. Quan això no fou així, afavorí altres grups. Així intentava harmonitzar amb aquests altres grups i acostar-los a l'estat burgès. Al capdavall si la burgesia no hi participà més activament, és una conseqüència del tipus de finques posades a la venda.

En síntesi la reforma agrària liberal ha suposat per damunt de tot un canvi radical en la naturalesa de la propietat. La desamortització, com a peça d'aquella reforma, *contribueix* a mantenir el ritme dels canvis que ja s'havien observat en l'estructura de la propietat i en la de l'explotació en l'època prèvia. La burgesia ha estat la gran beneficiària d'aquesta revolució que, a la llarga, és la seva.